

Atf / Citation

KIRIMLI ERDEM, S. (2023). "Kırım Harbi Yıllarında Yazılan Rus Şiirlerinde Düşman Sembolü Olarak 'Hilal'". *Gazi Türkiyat*, 33: 269-287.

Geliş / Submitted 16.09.2022

Kabul / Accepted 09.09.2023

DOI 10.34189/gtd.33.014

KIRIM HARBİ YILLARINDA YAZILAN RUS ŞİİRLERİNDE DÜŞMAN SEMBOLÜ OLARAK "HİLAL"

The Crescent Moon as the Enemy Symbol in Russian Poems of the Crimean War

Suzan KIRIMLI ERDEM*

Öz

Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik yayılcı politikası iki devleti birçok savaşta karşı karşıya getirmiş. Bu savaşlardan biri Kırım Harbi olup 1853-1856 yılları arasında yaşanmıştır. Ruslar bu savaşı meşrulaştırmak ve kamuoyundan destek alabilmek için Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks Hristiyanların baskı altında yaşadıklarını ve onları kurtarmak için başlatılmış kutsal bir savaş olduğunu lanse etmişlerdir. Bu propaganda bizzat Çar I. Nikolay tarafından dillendirilmiş, onun savaş manifestolarında yer almış ve dönemin gazetelerinde yayımlanmıştır. Bununla Müslüman Türklerin Hristiyanlara eziyet eden, kutsal mabetleri tahrip eden, vahşi, barbar bir millet olduğu imajı verilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak İslamiyet ve Türklüğü sembolize eden "hilal" düşman sembolü olarak ön plana çıkarılmış ve aleyhinde birçok şiir kaleme alınmıştır. Bu makalede Rus şiirlerinde "hilal" in düşman sembolü olarak nasıl kullanıldığı ele alınacaktır. Makalemiz Kırım Savaşı'nın ceryan ettiğini 1853-1856 yılları arasında yazılmış şiirleri kapsamaktadır. Araştırma sonucunda şiirlerde hilal-haç savaşına çokça atıflar yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte hilal, Rusya'nın Bizans'tan miras aldığı çift başlı kartalın karşısında, Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Dolayısıyla Bizans-Osmanlı mücadelesine atıflar yapılmıştır. Bir düşman sembolü olan hilal için "kudurmuş, kanlı, kara, alçak" gibi sıfatlar kullanılmıştır. Hilal sembolü vahşi hayvanların boynuzuna, kesme aleti orağa benzetilmiştir. Osmanlı devletinin zayıf hâli hilalin parlıtısının azalması ile sembolize edilmiştir. İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti'ni destekledikleri için pek çok şiirde eleştirilmiş ve hilalin sancağı altında Hristiyanlığa ihanet etmekle itham edilmiştir. Böylece Çarlık Rusya'sının devlet politikasında edebî tür olarak şiirin önemli bir propaganda aracı olarak kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Makalenin harp edebiyatı, propaganda edebiyatı çalışmalarına önemli katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: savaş, propaganda, hilal, haç, Ayasofya, çift başlı kartal

Abstract

Russia's expansionist policy towards the Ottoman lands led to many wars between the two states. One of these wars was the Crimean War, which took place between 1853 and 1856. In order to legitimize this war and to get public support, Russia announced that the Orthodox Christians living in the Ottoman Empire were living under pressure and that it was

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı, Ankara/TÜRKİYE. susannamustafaeva@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5693-8458

a holy war had started to save them. This propaganda was voiced by Tsar Nicholas I, included in his war manifestos and published in the newspapers of the period. It was tried to give the image that Muslim Turks are a savage, barbaric nation that oppresses Christians and destroys holy temples. As a result of this propaganda, the "crescent moon" symbolizing Islam and Turkishness, as an enemy symbol, was brought to the fore, and many poems were written against it. In this article, it will be discussed how the "crescent moon" in Russian poems written during the Crimean War was used as a symbol of the enemy. Our article discusses poems about the Crimean War, which lasted from 1853 to 1856. As a result of this research, it has been determined that there are many references to the crescent moon-cross war in the poems. However, the crescent moon represented the Ottoman Empire against the double-headed eagle that Russia inherited from Byzantium. Therefore, references were made to the Byzantine-Ottoman battle. Adjectives such as "rabid, bloody, black, lowly" were used for the crescent moon, which is an enemy symbol. The crescent moon symbol has been likened to the horn of wild animals, the sickle - an edge tool. The weak state of the Ottoman state was symbolized by the diminution of the crescent moon. The British and French were criticized in many poems for supporting the Ottoman Empire and accused of betraying Christianity under the flag of the crescent moon. Our research has shown that poetry was used as a powerful propaganda tool by the Tsarist Russian government. We believe that this article will be a valuable contribution to the study of war literature and propaganda literature.

Keywords: war, propaganda, crescent moon, cross, Hagia Sophia, double-headed eagle

GİRİŞ

1783'te Kırım'ı işgaliyle Karadeniz'e inmeyi başaran Rusya'nın en büyük hedefi, Çargrad (Çarın kenti) olarak adlandırmaya başladığı İstanbul'u ve sıcak denizlere inmede geçiş yolu olan Boğazları almak olmuştur. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rusya karşısında peş peşe ağır yenilgi alan Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" a benzeten Çar I. Nikolay, 1853'te "Kutsal Mekânlar" meselesini bahane ederek Osmanlı topraklarına dâhil olan Eflak ve Boğdan'ı işgal etme emrini vermiştir. Ardından Sinop'ta ani bir baskınla Osmanlı donanmasını imha eden Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemeyen İngiltere ve Fransa savaşta Osmanlı Devleti'nin safında yer almıştır. Savaş ağırlıklı olarak Kırım'da olmak üzere, Balkanlar'da, Kafkasya'da, Baltık'ta yaşanan muharebeler sonucunda 1856'da müttefiklerin zaferiyle sonuçlanmıştır (Karal 2007: 227-240, Köremezli 2013: 196-199).

Türkiye'de Kırım Harbi tarihi ile ilgili çok sayıda akademik çalışma mevcut olmasına rağmen savaşın Türk şiirine yansımalarını konu edinen sadece birkaç makale ile karşılaşılacaktır (Tansel 1994, Çakır 2009, Çobanoğlu 2004, Şahin 2015, Bozkurt 2019). Diğer taraftan Türkiye'de savaşın Rus şiirine yansımalarını genel hatlarıyla inceleyen sadece bir makale basılmıştır. Kezban Acar tarafından kaleme alınmış olan bu makalede, savaş esnasında çizilmiş resimler, birkaç şiir ve hikâye analiz edilmiştir (Acar 2019).

Ancak Rusya'da Kırım Harbi yıllarında propaganda amaçlı yüzlerce şiir yazılmış ve dönemin süreli yayınlarda yayımlanmış hatta ayrı kitapçıklar şeklinde basılmıştır. Bu şiirlerin bir kısmı Kirill Ratnikov tarafından derlenip yayımlanmıştır (Ratnikov 2011). Bunun dışında akademik olarak Galina Fedyanova'nın çalışmasını belirtmek gerekmektedir. Araştırmasında ele aldığı şiirleri kahramanlık ve yurtseverlik bakış açısıyla yorumlamıştır (Fedyanova 2008).

Bu makalede Ratnikov'un hazırlamış olduğu şiir antolojisinin yanı sıra, dönemin süreli yayınları ve şiir kitapları kaynak olarak kullanılarak Kırım Harbi yıllarında yazılan Rus şiirlerindeki "hilal"ın düşman sembolü olarak nasıl kullanıldığı değerlendirilmiştir.

Rusya'da basılmış akademik çalışmalar tarandığında hilalin edebî metinlerde bir düşman sembol olarak değerlendirildiğini ortaya koyan çalışmalara rastlanmamıştır.

1. "KUTSAL MEKÂNLAR KAVGASI" VE RUSYA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NE KARŞI "HAÇLI SEFERİ" PROPAGANDASI

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Rus ordusunun Edirne'ye kadar gelmesi, ardından 1833'te meydana gelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan yardım istemesi, Ruslarda Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı intibasını kuvvetlendirmişti. Nitekim Çar I. Nikolay, 1844'te İngiltere ziyareti esnasında, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'e: "*Türkiye' tıpkı ölüm döşeginde yatan bir insana benziyor. Biz onun hayatta kalabilmesi için yardım etmek istesek de bunu başaramayız. O ölmeli ve ölecektir. Bu çok kritik bir an olacaktır. Bu durumda ordularımı yürütmeye mecbur olacağımı şimdiden görebiliyorum*" (Tarle 2005: 101-102) ifadelerini kullanmıştır.

Çar, bu görüşmeden kısa bir müddet sonra St. Petersburg'daki İngiliz sefirine Osmanlı topraklarının Rusya ile İngiltere arasında paylaşılmasını teklif etmiştir. 1852'de yapılan bu teklife göre İngilizler, Mısır ve Girit'e sahip olacak, Rusya ise Sırbistan, Bulgaristan ve Balkanların yanı sıra İstanbul'u işgal edecektir (Gürel 1935: 4, Tarle 2005: 151-152, Karal 2007: 221-222). İngiltere'nin bu teklife karşı çıkması üzerine Rusya tek başına hareket etmeye karar vermiş ve bunun için de Kudüs'teki "Mukaddes Mekânlar" meselesini bahane etmiştir (Karal 2007: 222-223). Katolik ve Ortodokslar arasında anlaşmazlık çıkmış, Beytullahim'deki Büyük Kilise'nin anahtarının kimde olacağı, Hz. İsa'nın doğduğu mağaranın bakımını kimlerin yapacağı gibi hususlar Rusya tarafından diplomatik krize dönüştürülmüştür (Gürel 1935: 221-222, Tarle 2005: 140). Katolikler Kanuni Sultan Süleyman döneminde kendilerine verilen haklara, Ortodokslar ise Küçük Kaynarca Anlaşması'na (1774) dayanarak talepte bulunmuşlardı. Bu meseleyi Hristiyanlar kendi aralarında çözemeyince Osmanlı Devleti bir ferman yayımlayarak kilisenin anahtarını Katoliklere vermiştir. Ortodokslara ise tüm haklarının garanti edildiğini bildirmiştir (Badem 2017: 62-63). Rus Çarı'nın Osmanlı topraklarına müdahale etmek için beklediği fırsat böylece doğmuştur. Esasen son derece gereksiz ve suni olan, hatta her iki mezhebin önemli din adamlarının dahi kayıtsız kaldığı (Tarle 2005: 140) bu tartışma Rusya tarafından kriz çıkarmak için bahane edilmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'nin

¹ Kırım Harbi yıllarında Rus kaynaklarında Osmanlı Devleti "Türkiye" olarak da adlandırılmaktadır.

kilise anahtarı kararını protesto edip, tepkilerini bildirmek için Denizcilik Bakanı Aleksandr Menşikov'u İstanbul'a göndermiştir (Karal 2007: 227).

Menşikov, Osmanlı idarecilerinden Ortodoksların Mukaddes Mekânlar'ı ile ilgili taleplerinin kabul edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Fransız ve Rus taraflarının katıldığı görüşmeler yapılmış, nihayetinde anlaşma sağlanmıştır. Ancak Rus tarafı, Osmanlı topraklarında yaşayan, nüfusu on iki milyonu bulan Ortodoksların Rusya tarafından himaye edileceğine dair teminat seneti istemiştir. Bu talebin reddedilmesi üzerine Rusya savaş dahi ilan etmeden Osmanlı toprak bütünlüğünü ihlal ederek Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiştir (Karal 2007: 228-230, Keleş 2009: 80-81).

Çar I. Nikolay, güneye doğru yürüttüğü bu yayılmacı politikasını halk gözünde meşrulaştırmak ve askerinin desteğini almak için savaşı bir Haçlı Seferi olarak takdim etmiştir. Savaş esnasında *III Birim (III Otdeleniye)* olarak adlandırılan Çarlık Rusya'nın istihbarat servisinin kontrolünde çıkan *Severnaya Pçela* gazetesinde çarın imzasıyla yayımlanan manifestolar din üzerine oturtulan bu propagandanın temelini oluşturmuştur.

Eflak ve Boğdan'ın işgali üzerine 16 Haziran 1853 tarihinde gazetede yayımlanan manifestoda çar, kendisini Ortodoksluğun koruyucusu olarak tanımlamış ve kutsal din uğruna savaşmaya hazır olduğunu şu sözlerle beyan etmiştir:

"Bizim sadık vatandaşlarımızın malûmu olduğu üzere, Ortodoksluğu koruma vazifesi bizim yüce ecdadımızın yemimidir ve tahta oturduğum günden itibaren bu kutsal vazife benim velayetim altındadır. Bizim Ortodoks Kilisesi'nin haklarını koruma vazifemiz ve yetkimiz Bâb-ı Âli ile yapmış olduğumuz Kaynarca Antlaşması'na dayanmaktadır. Ancak üzülererek söylemeliyim ki, son zamanlarda Ortodoks kilisesinin haklarının dokunulmazlığı ve imtiyazlarının korunması için sarf ettiğimiz bütün gayretlerimize karşın Bâb-ı Âli keyfi bir şekilde bu haklarımızı hiçe saymaktadır. ... bu inatçılığına devam ederse, bu çekişmeyi Tanrının mahkemesine bırakarak ve onun yardımına sığınarak kutsal Ortodoks dinî için savaşmaya hazırız" (Çar I. Nikolay 1853: 525).

İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkilerin kesildiğini 10 Şubat 1854 tarihli bir başka manifesto daha ilân eden çar, Osmanlı Devleti'ni Hristiyanlığa düşman olan bir ülke olarak tanımlamış ve eziyet altında yaşayan Hristiyan kardeşlerine vurgu yapmıştır: *"İngiltere ve Fransa, Hristiyanlığın koruyucusu Rusya'ya karşı, Hristiyanlığın düşmanı bir ülkenin yanında yer almışlardır! Ancak bilinmelidir ki, Rusya kendi kutsal vazifesine ihanet etmeyecektir... Bu inançla eziyet altında yaşayan Hristiyan kardeşlerimiz için bütün Rusya tek yürek olarak dua etmekteyiz: Bizim Tanrımız! Bizim kurtarıcımız! Korktuğumuzdur! Dirilsin Tanrımız² ve yok olsun onun düşmanları!"* (Çar I. Nikolay 1854a: 133).

Çar, 15 Nisan 1854 tarihli manifestoda ise İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiğini beyan etmiş ve bir kez daha Hristiyanlık ve vahşi düşmanların pençesinde yaşayan

² Hz. İsa kastedilmektedir.

dındaş kardeşlerinin kurtarılması için savaşıldığını dile getirmiştir: "...Biz dünyalık çıkarlar için değil, kutsal Hristiyanlık uğruna ve vahşi düşmanların pençesinde olan dındaş kardeşlerimizin korunması için savaşıyoruz! Bütün Hristiyan dünyası bilsin ki, Rus Çarı nasıl düşünüyorsa onunla aynı nefesi alan bütün Rus halkı da aynı şekilde düşünmektedir. Rus Ortodoks halkı Tanrı'ya ve onun tek oğlu İsa'ya sadıktır. Şimdi Hristiyanlık için mücadele etme ve kahramanlık için harekete geçme zamanıdır. Tanrı bizimledir" (Çar I. Nikolay 1854b: 551).

Tamamıyla Hristiyanlık teması üzerine inşa edilmiş olan manifestolardaki söylemler dönemin şiirlerinde yansımaları fazlasıyla bulmuştur.

2. RUS PROPAGANDA ŞİİRLERİNDE HİLAL SEMBOLÜ

Şiir sanatının önemli unsurlardan biri olan semboller, şiirdeki ifadeye derinlik katar, onu zenginleştirir ve nihayet estetik bir hale getirir. Türkçede "simge", "remz", "timsal" şeklinde de ifade edilen "sembol" sözcüğünün Yunanca sözleşme, nişan ve kimlik anlamına gelen *symbolon*'dan geldiği kabul edilmiştir (Hayrettin 2018: 237).

Edebiyat terimleri sözlüğüne bakıldığında *sembol* kavramı şöyle tanımlanmıştır:

"Eşya âleminde ya da tabiatın alınarak bir toplumun veya kavmin hafızası mesabesinde olan tarihî akış ve birikim içinde özel bir anlam kazanan ve bir duygu ve düşüncenin anlatımında kullanılan işaret yahut sözler. Simgesel anlatımda, soyut varlıkları, bir gerçekten hareketle somut olanlarla karşılama söz konusudur. Edebî metinde kullanılan bir öge, birçok alıcının zihninde aynı durumu, düşünceyi veya duyguyu çağrıştırebiliyorsa sembolleşir" (Karataş 2001: 369-370).

İngiliz filozof Alfred North Whitehead *Sembolizm Anlamı ve Etkisi* adlı çalışmasında "hayatta bulunan sembolik unsurların, tıpkı tropikal iklimde sahip bir ormanda bulunan bitkiler gibi vahşice büyüyen gelişme eğilimine sahip olduklarını" (Whitehead 2019: 72) ve bir sembolün "kendi akışı içinde, farklı insanlar için farklı anlamlar" (Whitehead 2019: 74) taşıyabileceğini ifade etmiştir.

Rus araştırmacı Oleg Vovk *İşaret ve Sembollerin Ansiklopedisi* adlı çalışmasında aynı fikirde olup "küçük bir işaret olarak görünen sembollerin birçok farklı anlam taşıyabileceğini" (Vovk 2006: 3) belirtmiştir. Ansiklopedisinde makalemizin konusunu oluşturan "hilal" maddesine de yer veren Vovk, "ihya etmek" ve "yeniden dirilmek" anlamlarını taşıyan hilalin, antik çağlarda ve Hristiyanlıkta bakireliğin sembolü olarak da kullanıldığını ifade etmiştir. Volk'a göre Hristiyan ikonografisinde Hz. Meryem'le birlikte resmedilen hilal "temizliğin" ve "günahsızlığın" sembolüdür. Yazar, hilalin amblem olarak 10. yüzyıldan itibaren Müslüman devletler tarafından kullanılmaya başlanması sonucunda düşman sembolü haline dönüşmesini de şöyle anlatmıştır:

"Haçlı Seferleri döneminde hilal, haça karşı Müslüman sembolü olarak kullanılmaya başlandı. Türklerin Avrupa Hristiyan devletlerine yönelik saldırganlığıyla pekişen hilal,

zamanla İslam yayılcılığının sembolüne dönüştü. İslam sembolü olarak hilalin şanı Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü döneminde zirveye ulaştı" (Vovk 2006: 67-68).

İslam Ansiklopedisi'ne göre yenilik, doğum ve taze hayatın sembolü olan hilal, VII. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında bir sembol olarak kullanılmaya başlamıştır. İslam dünyasında Emeviler, Abbasiler dönemindeki sikkeler üzerinde hilal sembolü yer almıştır. Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Hârzemşahlar ve Anadolu Selçukluları tarafından kullanılan hilal sembolü İlhanlı paralarında da yer almıştır. Hilal, XI. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın sembolü olan haç'a karşı İslamiyet'in sembolü olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu sembolün kullanımı özellikle İstanbul'un fethinden sonra giderek yaygınlaşmıştır. Haçlı seferleri zamanında Hristiyan şövalyeler Kudüs'te bulunan Kubbetü's-Sahrâ'yı kiliseye çevirmiş ve kubbesine altından bir haç dikmişlerdir. 1187 yılında Salâhaddin-i Eyyûbî Kudüs'ü Haçlılardan geri alıp, haç'ın yerine uçları birbirine yakın hilal şeklinde bir alem koydurmuştur. Hilal şeklindeki alemler en çok Osmanlı döneminde yaygınlaşmış, sancaklarda sembol olarak kullanılmıştır (Bozkurt 1998: 13-15).

Çar I. Nikolay, Rus halkına Kırım Harbi'ni haçlı seferi olarak takdim ettiğinden dolayı İslamiyet'i ve Osmanlı Devleti'ni simgeleyen "hilal" Rus şiirlerinde hedef alınmıştır. Bu şiirlerde Türkler, Hristiyanlara eziyet eden vahşi varlıklar olarak gösterilirken, onların sembolü olan hilalin uçları da vahşi bir hayvanın boynuzlarına benzetilmiştir. Örneğin, dönemin meşhur şairi Yevdokiya Rostopçina çarın savaş manifestosunu okuyunca kaleme almış olduğu *Güneydoğu'daki Ortodoks Kardeşlerimize (Naşim Bratyam Yugo-Vostoçnum Pravoslavnım)* adlı şiirinde şöyle ifade etmiştir:

*"Defolup gitsin caminin çifte boynuzlu hilali
Parlasın, bir güneş gibi bizim Ortodoks haçımız,
Altın Ayasofya'nın üstünde
Kutsal mekânların kubbelerinde!*

*Uyan Kudüs! Diril Bizans!
Galip ol, Mesihlerin sunağı!³
Sizler için elinde kılıçla Rusya,
Yürütüyor oğullarını savaşa...*

Ey dindaş kabileler!

³ Kilisede ayinin yapıldığı bölüm

Çabuk kucağımıza, kardeşler,
Esaretiniz bitti, zincirleriniz koptu,
Sert ve güçlüdür Rusya'nın yumruğu.

Uyanışın yıldızı parıldadı üstümüzde!
Dört asırdır yattımız tabutun içinde,
Zaman geldi baş kaldırmaya inanarak kadere,
Başlamak gerek kutsal mücadeleye!..” (Rostopçina 1857: 324-325).

Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks halklarına hitaben yazılmış olan bu şiirde Kudüs'ün yanı sıra Ayasofya'ya da değinilmiştir. Nitekim Bizans'ın payitahtı olan İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesi ve Rus Çarı III. İvan'ın son Bizans imparatorunun yeğeni Sophia ile evlenmesi sonucunda Rusya kendisini Bizans İmparatorluğu'nun meşru halefi ve Ortodoksluğun yegâne hamisi olarak görmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren çarların en büyük emeli, İstanbul ve Ortodoksluğun sembolü olan Ayasofya'da tüm Hristiyanları birleştirecek olan bir haçın dikilmesi olmuştur.

Ayasofya ve üstüne dikilen boynuzlu hilal sembolü, şair İvan Başmakov'un⁴ 1854'te ayrı bir kitapçık olarak yayımlanmış olan *Rusya'nın Haklı Dâvâsı (Pravoye Delo Rossii)* adlı uzun manzumesinde de kullanılmıştır. Rusya'nın tarihi serüveni içinde nasıl büyüdüğünü, Kutsal toprakları ve Ortodoksları savunmasının haklı sebepleri olduğu vurgusunu yapan şair, İstanbul fethini şu dizelerle anlatmıştır:

“Düştüğü zaman Bizans'ın duvarları
Zaptettiği zaman onu Osmanlı oğulları
Şanlı Ayasofya mabedinde
Dikildi kudurmuş hilalin boynuzları” (Vanenko 1854: 11).

Aynı şiirde şair, hilal için “kanlı” ifadesini kullanmış ve şeklinden dolayı keskin bir orağa benzetmiştir. Şair bu benzetmeyi Kudüs'ün Müslümanların eline geçtiğini ve onu geri almak için Batılıların başlattığı Haçlı Seferleri'ni anlatan dörtlüklerde kullanmıştır:

“Korkunç zalimler yıkıyordu her yeri!
Yüce Tanrı olanlara öfkeli,
Felâket! Mahrum kaldı Hristiyanlar kutsalından

⁴ Şair İvan Vanenko mahlasını kullanmıştır. Söz konusu şiir kitabını da bu mahlası kullanarak yayımlamıştır.

Zapt edildi Kudüs düşman tarafından!

Ve ayağa kalktı Batı!- kahraman askerler

Baştan ayağa büründüler çeliğe,

Gidiyorlardı başını ezmeye yalancı dine tapanların⁵

Ancak emriyle olur her şey Tanrının!

Düşman kutsal toprakları ezip geçti.

Ne varsa etrafta her şeyi yok etti.

Ve düşmanın orak şeklinde olan kanlı hilali

Göründü haçımızın üstünde sanki günahlarımızın bedeli!" (Vanenko 1854: 9-10).

Şiirin sonunda şair hilal ve haç sembollerini kullanarak Rusya'nın başlattığı yeni bir haçlı seferinden söz etmiştir:

"Ve yine vatanımız, Bizansımız

Dikecek mabetleri

Kutsal Ayasofya'nın kubbesinde

Haçı parıldayacak Yüce Tanrımızın!

Hayır Batı'nın savaşçıları değil

Kuzeyin hayırlı çocukları

Haçın ayakları altına alacaklar hilali

Kapatırlar yalancı ağızları!" (Vanenko 1854: 14).

Son kıtada kullanılan "hilali haçın ayakları altına almak" ifadesi ile savaşın sonunda Hristiyanlığın İslamiyet'e galip geleceği işaret edilmiştir. Şiirde geçen bu ifadenin Rus kilise mimarisinde de yansımalarını görmek mümkündür. Rusya'da birçok Ortodoks mabetin üstünde kullanılan haçlar hilal üstüne yerleştirilmiştir (Görsel 1). Bugün bu durumun her ne kadar İslamiyet ile alakası olmadığı söylene dahi, XIX. yüzyılda ve özellikle Kırım Harbi yıllarında bu şekilde olduğunu ifade eden kitap resimlerine ve şiirlere rastlamak mümkündür.

---

⁵ Şiirin orijinalinde yanlış olan anlamında "neverniy" sözcüğü kullanılmış olup, bu kelime dinî literatürde hak olmayan dine tapan anlamına gelmektedir.

Görsel 1. Rus Kiliselerinde Hilal Üstünde Haç Alem Görüntüleri (URL-1, Pogoskiy 1875: 38, URL-2).

Kırım Harbi ile ilgili şiirlerde haç ve hilalin savaşı da sık sık vurgulanmıştır. Mesela şair Fyodor Glinka, *Zamanı Geldi! (Pora!)* adlı şiirini şu dizelerle bitirmiştir:

"Bizim ebedi başkomutanımız İsa
O burada! Koş onun ardından kutsal savaşa!
Sekiz köşeli parlak haçımızı,
Saplarınız sönlük hilale!" (Glinka 1854: 213).

Şair Yevdokiya Rostopçina, *Doğuda Kutsal Ortodoks Kilisesi ve Baskı Altında Olan Hristiyan Kardeşleri için Başkaldıran Hristiyanlara İthafen (Hristianam Vozstavşim na Vostoke za Sv. Pravoslavnuyu Tserkov, i za Gonimih Bratyev Svoih)* adlı son derece radikal şiirinde haçtan kaçan hilalden, yıkılan camilerden, yere düşen müezzinlerden söz etmiştir:

"Savaşmak için birleşin, Helenler! Tanrı sizinle! Tanrı sizinle!
Haçtan kaçsın da yok olsun hilal!
Yıkılsın camiler, yere düşsün müezzinler,
Kutsal İsa sancağı önünde eğilsinler!" (Rostopçina 1857: 351).

Rostopçina, *Sefere Giderken Temennim (Naputstviye v Pohod)* adlı bir diğer şiirinde yine hilal ve haç sembollerini kullanarak Rus ordusunun Ayasofya'yı ele geçireceğini ifade etmiştir:

"Koşuşur Ortodokslar
Cümbür cemaat kutsal Ayasofya'ya!
Açarak ellerini Tanrı'ya
Şükrederler Rusya'ya.

Kovar haç Ayasofya'dan hilali

Ve çanların yerine

Çımlatır Rus süngüleri

Ayin⁶ için kutsal daveti” (Rostopçina 1857: 333-334).

Mihail Vladimirov tarafından kaleme alınan *Kutsal Rusya'ya Kelamım (Slovo k Svatoy Rusi)* adlı şiirinde ay tutulması benzetmesiyle haçın güneş gibi parlayarak hilali sonsuza dek görülmez yapacağından bahsedilmiştir:

“Yakın zamanda bir güneş gibi parlar

Haç Doğu'nun semalarında

Ve altın, kutsal ışıklarında

Tutulmuşçasına ebediyen görülmez olur hilal” (Vladimirov 1854: 6).

Şair Yelizaveta Sentimer, Ahıska ve Sinop'taki Rus ordusunun zaferlerini duyunca yazmış olduğu *Şiire (K lire)* isimli şiirinde haçın önünde başını eğen hilalden söz etmiştir:

“Haçın önünde eğilir hilal,

Söner onun zayıf ışığı.

İnancımız ikna ediyor bizi:

Çift başlı kartal koparacak zafer tacını” (Ratnikov 2011: 289).

Rus şiirinde hilal sembolü haçla birlikte kullanıldığı gibi çift başlı kartal sembolü ile de kullanılmıştır. Kendisini “Bizans'ın vârisi” olarak görmeye başlayan Rusya, eskiden kullandığı ejderha sembolü yerine Bizans'ın çift başlı kartalını kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla şiirlerde hilale karşı çift başlı kartal sembolü de işlenmiştir. Mesela, Vladimir Pavlov'un *Türkiye ile Savaş (Na Voynu s Turtsiyeyu)* adlı şiirinde ezilen Hristiyanları kurtarmak için hilale karşı ayağa kalkan Rus ordusu çift başlı kartalla sembolize edilmiştir:

“İntikam zamanı, ettiler dinimize hakaret,

Hor gördüler, ezdiler Hristiyanları.

Diz çökerler önümüzde gaddarlar;

Titresin haçın önünde Kur'an.

Yeni bir şöhrete, savaşa ve intikama

---

⁶ Şiirin orijinalinde “utrenâ” sözcüğü kullanılmış olup, özellikle bayram sabahları kiliselerde yapılan bir ayindir. Ayın tüm çanların çalmasıyla başlar.

*Korkunç alaylar kalktılar ayağa,
Çift başlı kartal hilale doğru yükseldi
Ve parladı kahraman Rus süngüleri" (Ratnikov 2011: 25).*

Şair Pyotr Vyazemskiy, Sinop Baskını ve Başgedikler Muharebesi'nde zafer kazanan Rus ordularının komutanlarına ithafen yazdığı *Nahimov, Bebutov, Çifte Zafer (Nahimov, Bebutov, Pobedi Bliznetsı)* adlı şiirinde çift başlı kartalın ve hilalin savaşını şu dizelerle ifade etmiştir:

*"Unutmadık ki biz Osmanlı paşalarını defetmeyi⁷,
Unutmadı ki kartalımız hilalin boynuzlarını tepelemeyi⁸.
Ve zaferlerden şaşkına dönen Avrupa,
Baş-ge-dik-ler söyleyip duruyor, gözleri ise bakıyor Sinop'a!" (Vyazemskiy
1854: 12-13).*

Hilal ve çift başlı kartal sembolü *Odesskiy Vestnik* gazetesinde Kravçenko imzasıyla yayımlanan *Maçın'de Çan Sesi (Kolokol v Maçine)* adlı şiirde de kullanılmıştır. Şiir, 1854'te Tuna nehrinin sağ tarafında bulunan Maçın kalesininin Rus birlikleri tarafından ele geçirmeleri üzerine yazılmıştır:

*"Güçlü kartalımız açtı kanatlarını korkular salarak,
Geçti Tuna'nın sularını havayı yararak,
Eziyet çeken kardeşlerine koşarken yardıma
Kapıldılar sahte peygamberin oğulları korkuya;
Ki anladılar o zaman karşı duramazlar bu pehlivana,
Ve dehşet içinde kaçıştılar, dağıldılar etrafa.*

*Sonra dalgalandı cesur Rus ordusunun sancağı
Almak için hilalin dört asır gururla boynuzlarını yücelttiği toprağı.
Dikildi gökyüzünde hilal yerine nurlu bir haç
Ve sen güneş gibi parla, ışıklarımı saç
Kesildi müezzin sesleri, hilal artık batıyor*

⁷ Şiirin orijinalinde "Turit po şeye" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade sokak jargonunda kabaca birisini kovmak anlamında gelmektedir.

⁸ Şiirin orijinalinde "Şşibat" sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük sokak jargonunda birisini vurup yere düşürmek anlamına gelmektedir.

Kur'an sesi yerine zafer çanları çalıyor" (Ratnikov 2011: 275-276).

Aynı gazetede Vladimir Raduloviç'in imzasıyla *Türkiye'ye Hitaben (K Turtsii)* isimli bir başka şiir daha yayımlanmıştır. Şiirde "hilali gölgede bırakan bir çift başlı kartal"dan bahsedilmiştir:

*"Ey busurmanlar⁹ neden Rusya'nın
Kahraman oğullarını yine
Kanlı bir ziyafete davet ediyorsunuz?
Yoksa Rumantsev'in sizi yok ettiği
Bizim çift başlı kartalımızın
Hilalin ışıltısını gölgede bıraktığı
O eski günlerin şanını mı hatırlatalım?"* (Ratnikov 2011: 51).

Şiirlerde Osmanlı Devleti'nin mağlup olması ve eski gücünü kaybetmesi hilalin ışıltılarının zayıflamasına benzetilmiştir. Şair Dmitriy İlovayskiy'in *Rus Orduları Tuna'yı Geçince (Na Perehod Russkih Voysk Çerez Dunay)* adlı şiirinde de benzer bir ifade kullanılmıştır:

*"Uyan artık derin Tuna, uyan
Gitsin dalgalarından duman:
Bak! Doğuda güneş doğuyor,
Hilalin ışıltısı söniyor!"* (Ratnikov 2011: 273).

Hilalin ışıltısının zayıflaması, sönmesi sembolü 1854'te V.G. rumuzuyla yayımlanmış olan *Sinop* adlı manzumede de kullanılmıştır. 30 Kasım 1853'te Sinop'ta Rus filosunun ani bir baskınla Osmanlı donanmasını imha etmesi üzerine yazılmış olan bu şiirde "Sinop", "Karadeniz" ve "hilal" canlı varlıklarmış gibi sunulmuş ve konuşdurulmuştur. Şiirin ilk bölümünde şair, Bizans'ın elinden çıkıp Türk hâkimiyetinde yaşayan Sinop şehrini konuşturarak İslamiyet'in gelişini ölüm, felaket, kanlı ışıklı hilal, merhametsizlik, sefalet, eziyet gibi kelimelerle tasvir etmiştir:

*"Çok sürmedi benim
Komnenos¹⁰ ile sükûn vaktim;
Bir felaketi hissediyordu kalbim:
Sonunda gerçekleşti acı ölümüm!"*

⁹ Busurman: Küfretme, sövme, hakaret ve küçümseme amaçlı Rusça'da Müslümanlara denilmektedir.

¹⁰ Komnenos Hanedanı, 1081-1185 yılları arasında Bizans İmparatorları olarak ve ardından 1204-1461 yılları arasında Trabzon Rum Devleti İmparatorları olarak görev yapan bir hanedandır.

Mahrum kaldım aydınlıktan;
Parlak semalarımda
Bulanık ve kanlı ışıklar içinde
"Muhammed'in hilali" göründü!
Boşunadır bütün yalvarışlarım,
Nafiledir onlardan aman dilemem:
Yok Türk'ün kalbinde merhamet
Kalmadı göğsümde nefes, elimde kuvvet!
Yıkıldı tapınaklar,
Çöktü duvarlar,
Sefalete düştü Komnenoslar,
Uzaklara uçtu (çift başlı) kartal!
Eziyet ettiler bakmadan ağarmış saçlarıma,
Öfke ile ateşe verdiler, böldüler parçalara.
Alevler içinde kaldım boğula boğula,
Halime bakarak eğlendi düşmanlar!
Yasakladılar bana dua etmeyi, ağlamayı,
Ve sessizce eğdim kederli başımı" (V.G. 1854: 7-8).

Şiirin devamında şair "hasta adam" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'ni tanımlamak için tükenmiş, pırıltısını kaybetmiş ve ölüm kefenine bürünmüş hilalden söz etmiştir.

"Göklerde birdenbire
Sönüverir Muhammed'in hilali,
Sanki parlamak istemiyormuş gibi,
O kapkara ışıklarda kaybolur pırıltı.
Üstünde fırtına bulutları toplanır,
Onu kara dumanlarla çembere alır,
Gittikçe hızlanır, gittikçe tehditkâr,
Uzak kuzeylerden geliyordu bulutlar!
Ve sönüyordu hüznüyle bulutlar içinde
Sanki hilal büründü ölüm kefenine.

Öylesine tükenmiş, kapkara yanıyordu ki
Sönük kırmızı renkler içinde!" (V.G. 1854: 10-11).

Hilalin bu durumuna şaşırın Sinop, Karadeniz'e seslenir:

"Sordum Karadeniz'e;
'Hele dur, deniz!' diye seslendim,
Yardım et, kardeşim, benim derdime
Söyle bana, ne oldu bu kara hilale?" (V.G. 1854: 11).

Karadeniz şu şekilde cevap verir:

"Bu – (İslam) peygamberinin güçsüzlüğünün hüznüdür,
Bu –ölmüş oğullar için dökülen gözyaşındır,
Doğu'nun sona eren şanı için ağlayışındır,
Osmanlı ve Türkiye'nin istikbali için korkusudur!" (V.G. 1854: 13).

Şiirin sonunda dört bin Türk askerinin hayatına mal olan Sinop Baskını sonrası imha edilmiş Osmanlı donanmasının perişanlığı yine hilal sembolüyle ifade edilmiştir:

"Açıldı kara bulutlar
Ve aralarında göründü hilal:
Hüzünle baktı sahile,
Utançla baktı etraftaki rezalete!

Sönükleşti hilal sarardı,
Ve kesif bulutların içinde titredi;
Doğrudan bakmaya yok cesareti
Ve asılı kaldı gözlerinde gözyaşı!

Sanki yapıyor evlâtlar için trizna¹¹
Başını eğerek duruyor mezar başında;
Canları için ağlıyor hıçkırığa hıçkırığa,
Gözlerine bakıyor yana yana.

---

¹¹ Eski Slavlarda cenaze öncesi ve sonrasında yapılan bir ayin.

Ancak evlatları derin bir uykuda,
Ebediyen dalmışlar onlar uykuya,
Hiçbir zaman, hiçbir zaman, asla
Açamazlar gözlerini şefkatli anaya.

Acılar içinde onlara veda ediyor,
Ve yavaş yavaş söniüp batıyor,
Başına kül serpilirmişçesine,
Karalar içinde matem tutuyor." (V.G. 1854: 24-25).

Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemeyen İngiltere ve Fransa, Sinop Baskını sonrası Osmanlı Devleti'ni destekleyerek savaşa dâhil olmuşlardır. Bu nedenle Rus şairleri İngiltere ve Fransa'yı da hedef almışlardır. Şiirlerinde İngiltere ve Fransa'yı eleştirirken hilal sembolü kullanmışlardır. İngiliz ve Fransızların, Rusya'nın başlattığı Hristiyanların kutsal savaşına destek vermek yerine, Osmanlı safında yer almaları şiirlerde Hristiyanlığa ihanet olarak yorumlanmıştır. Mesela, şair Nikolay Arbuzov'un yazdığı *10 Nisan 1854 (10-ye Aprelye 1854)* adlı şiirde şu dizeler yer almıştır:

"Kimdir Hristiyanlığın ve İsa'nın bu zalim düşmanı?
Kime kapıldı onlar? Sadık Hristiyanlara karşı
Müslümanların sönen hilalinin yardımına,
Nereden koşuyor onların şiddetli orduları?" (Arbuzov 1854: 443).

Şair Mihail Serebrakov, *Dönüşüm (Prevrşeniye)* adlı satirik şiirinde de Osmanlıyı destekleyen İngiltere ve Fransa'yı eleştirmiştir. Ona göre bir zamanların ihtişamlı dükleri, kontları artık sarıklı, şalvarlı ve uzun sakallı birer paşa ve ağa olmuşlardır. Eskiden elinde haçlı sancaklarıyla savaşanlar şimdi hilal uğrana kardeşkanını akıtmaktadır:

"Şimdi sancaklarında haç değil orak parlar
Heyhat, para için sultana kalpten bağlıdırlar
Hilali savunmak için kardeş kanı akıtırlar..." (Ratnikov 2011: 88-89).

Görsel 2. Orak ve Hilal Alemleri.

Yukardaki şiirde hilal orağa benzetilmiştir. Ancak şairin yapmış olduğu bu benzetmeyi sadece iki unsurun görüntü benzerliği (Görsel 2) şeklinde algılamamak gerekir. Şöyle ki orak kesici bir bıçak türüdür. Müslümanlar ve Türkler gayrimüslimleri kesen bir kavim olarak görüldükleri için orakla sembolize edilmiştir.

İngiliz ve Fransızların hilali savunması, şair Karolina Pavlova'nın 1854'te ayrı kitapçık olarak da yayımlanan *Kremlin'de Bir Konuşma (Razgovor v Kremle)* adlı şiirinde de geçmiştir. Şiir, Kremlin'in yanında bulunan Ortodoks Uspenskiy Katedrali'nin önünde durmakta olan bir İngiliz, bir Fransız ve bir Rus arasında geçen diyalogdan ibarettir. Rus, Ayasofya'ya düzenlenecek yeni bir Haçlı Seferi'nden bahsederken İngiliz ve Fransız'ı hilali savunmakla suçlamıştır:

*“Ve Ayasofya Mabedine
Gerçekleştireceğiz Haçlı Seferimizi!
Siz de sefere kalkışıyorsunuz – ancak bizim safımızda değil.
Bu defa İsa'nın savaşıç oğulları
Bize karşı tuğraların altında
Hilali koruyanların safında!
Ve şanı şerefi atalarımızın
Günahı olacak torunlarımızın”* (Pavlova 1854: 26).

Şair Mihail Rozengeym, müttefik orduların Kırım'a çıkarma yaptığı esnada yazmış olduğu *Kırım'a Çıkarma (Visadka v Krimu)* adlı şiirinde şöyle demiştir:

*“Rusya'mıza başkaldırdı Avrupa'nın yarısı,
Bir ittifak içinde Türk hilaliyle, yüzkarası,
Çete yığımı batının düşman orduları*

Kuşattılar seni dehşet saçan fırtına misali" (Ratnikov 2011: 172).

Şair İvan Nikitin, *Yeni Kavga (Novaya Borba)* adlı şiirinde hilalin sancağı altında duran Batılıları milli benliklerini unutmakla ve zorbalığı savunmakla itham etmiştir:

"Siz misiniz hürriyetin tutkulu hayranları

Eşitlik hakkında konuşup duranlar,

Rezil bir savaşa topluyorsunuz halkları

Utandıran savunuyorsunuz zorbalıkları!

Siz misiniz kör temsilcileri aydınlanmanın,

Oğulları Britanya ve Fransa'nın,

Kendi milli benliğinizi unuttunuz

Gururla hilalin sancağı altında durdunuz!" (De-Pule 1869: 283-284).

Görüldüğü gibi savaşın başında yazılan şiirler Türk düşmanlığı, İslam-Hristiyan çatışması ve Osmanlı'da ezilen Hristiyanlar gibi temalar üzerinde yoğunlaşmış iken; Batı ülkelerinin savaşa dâhil olmalarıyla birlikte İngiliz ve Fransız düşmanlığı, Hristiyanlığa ihanet, Rusya'nın Hristiyanlık bayrağını tek başına dalgalandırması gibi konular da eklenmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devletini yıkıp, topraklarını işgal etmek isteyen Çar I. Nikolay, savaşı meşrulaştırmak ve halkın desteğini sağlamak için dinî propagandaya başvurmuştur. Savaş boyunca halka hitaben yazdığı manifestolarında Rusya'nın Ortodoksluk uğruna ve vahşi düşmanların pençesinde yaşayan dindaşlarını kurtarmak için savaştığını dillendirmiştir. Halkı buna inandırabilmek için ülke çapında propaganda amaçlı pek çok basın yayın faaliyetlerinin yanı sıra edebiyatı, bilhassa da şiiri oldukça yoğun ve etkin bir şekilde kullanmıştır. Savaş yıllarında yazılmış bu şiirler incelendiğinde özellikle düşmanı belirtmek için "hilal" sembolünün kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hilal, şiirlerde Hristiyan haçının karşısında İslam'ı, Türklüğü ve Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Dolayısıyla hilal-haç savaşına çokça atıflar yapılmıştır. Şiirlerde "sönük hilale saplanmış haç", "haçın ayakları altına atılan hilal", "haçın önünde başını eğen hilal", "haçtan kaçan hilal", "Ayasofya'dan hilali kovalayan haç" gibi ifadeler ile sıkça karşılaşılmıştır.

Hilal sembolüne karşı haç kullanıldığı gibi çift başlı kartal sembolü de kullanılmıştır. Hilal, Rusya'nın Bizans'tan miras aldığı çift başlı kartalın karşısında, Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Dolayısıyla Bizans-Osmanlı mücadelesine atıflar yapılırken "çift başlı kartalın sönük hilale karşı yükselmesi", "hilalin çift başlı kartalın

gölgesinde kalması”, “çift başlı kartalın hilalin boynuzlarını tepelemesi” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Bir düşman sembolü olan hilal için “kudurmuş, kanlı, kara, alçak” gibi sıfatlar kullanılmıştır. Hilal sembolü vahşi hayvanların boynuzuna, kesme aleti orağa benzetilmiştir. Osmanlı devletinin zayıf hâli hilalin parlaltısının azalması ile sembolize edilmiştir. İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti’ni destekledikleri için pek çok şiirde eleştirilmiş ve hilalin sancağı altında Hristiyanlığa ihanet etmekle itham edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR, K. (2019). “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”. *Bilig*, 88: 113-136.
- ARBUZOV, N. A. (1854, 6 Mayıs). “10-ye Aprelyä 1854”. *Severnaya Pçela*, 443.
- BADEM, C. (2017). *Kırım Savaşı ve Osmanlılar* (1. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BOZKURT, K. (2019). “Yüreği Vatan Aşkıyla Atan Bir Şâir: Yûsuf Hâlis Efendi ve Şehnâme-i Osmânî’si”. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/20: 134-182.
- BOZKURT, N. (1998). “Hilâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 13-15. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilal> (20.05.2020).
- ÇAKIR, Ö. (2009). “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının Kaynaklarından Biri Olarak Harpler I: Kırım Harbi (1853-1856)”. *Turkish Studies*, 4/1-2: 1823-1874.
- ÇAR I. NİKOLAY. (1853, 16 Haziran). “Vnutrenniya İzvestiya”. *Severnaya Pçela*, 525.
- ÇAR I. NİKOLAY. (1854a, 11 Şubat). “Vnutrenniya İzvestiya”. *Severnaya Pçela*, 133.
- ÇAR I. NİKOLAY. (1854b, 15 Nisan). “Vnutrenniya İzvestiya”. *Severnaya Pçela*, 551.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2004). “Kırım Şavaşı’nın İngiliz ve Türk Kaynaklarına Göre Halk Edebiyatına Yansması”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 16/Güz: 21-41.
- DE-PULE, M. F. (der.) (1869). *Soçineniya İ.S. Nikitina* (C. I) Voronej: V.A. Goldşteyn Yayınevi.
- FEDYANOVA, G. V. (2008). *Krımskaya Voyna v Russkoy Poezii*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kolomenskiy Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy İnstitut, Kolomna, Rusya.
- GLİNKA, F. (1854, 8 Mart). “Pora”. *Severnaya Pçela*, 213.
- GÜREL, A. T. (1935). *1853-55 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*. İstanbul: Askeri Matbaa. (97 Sayılı Askeri Mecmuanın Eki).
- KARAL, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (8. baskı) (C. IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KARATAŞ, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe.
- KELEŞ, E. (2009). *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIZIL, H. (2018). “Dini Sembolizm Üzerine”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2: 327-351.
- KÖREMEZLİ, İ. (2013). “Osmanlı-Rus Harpleri” (1768-1878). *Dünya Savaş Tarihi. Osmanlı Askerî Tarihi. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* (ed. Gültekin Yıldız). İstanbul: Timaş Yayınları, 181-203.
- PAVLOVA, K. (1854). *Razgovor v Kremle*. St. Peterburg: Yakov Trey Yayınevi.

- RATNİKOV, K. V. (der.) (2011). "Kırmıskeya Voyna i Russkaya Poeziya: Antologiya Patriotiçeskih Stihotvoreniy 1853-1856 gg". *Literaturnaya Stranitsa Kirilla Ratnikova*. http://lirik-kvr.narod.ru/krymskaya_vojna_i_russkaya_poyeziya.zip (15.08.2018)
- ROSTOPÇINA, Y. (1857). *Stihotvoreniya Grafini Rostopçinoy* (2. baskı) (C. II). Sankt-Peterburg: A. Smirdin Yayınevi.
- ŞAHİN, K. Ş. (2015). "Kırım Harbi'ni Konu Edinen Gazavâtnâmelerde Edebî Savaş Tasvirleri". *International Journal of Science Culture and Sport*, Özel Sayı/Haziran/3: 701-714.
- TANSEL, F. A. (1994). "1853-1856 Kırım Harbi'yle İlgili Destanlar". *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbasım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977-2009.
- TARLE, E. V. (2005). *Krımskaya Voyna* (C. I). Moskova: AST Yayınevi.
- V.G. (1854). *Sinop*. Sanktpeterburg: Korolev i Komp. Yayınevi.
- VANENKO, İ. (1854). *Pravoye Delo Rossii*. Moskova: Aleksandr Semena Yayınevi.
- VOVK, O.V. (2006). *Entsiklopediya Znakov i Simvolov*. Moskova: Veçe Yayınları.
- VYAZEMSKİY, P. A. (1854). *K Rujyu*. Sanktpeterburg: Yakova Trey Yayınevi.
- VLADİMİROV, M. (1854). *Albom Patriotiçeskih Stihotvoreniy Napiysanñh po Sluçayu Sovremennoy Voynı*. Sanktpeterburg: İmperskoj Akademii Nauk Yayınevi.
- WHİTEHEAD, A.N. (2019). *Sembolizm Anlamı ve Etkileri* (çev. Ramazan Ertürk). Ankara: Fol Yayınları.

İnternet Kaynakları

- POGOSKİY, A. (1875). *Skazaniye o Tsargrade*. S.-Peterburg: İ. Morduhovokiy Yayınevi.
- URL-1: Moskova'daki "Hram Hrista Spasitelya" mabedinin alemi. https://ic.pics.livejournal.com/amigooo/20169438/58658/58658_original.jpg (20.05.2022)
- URL-2: Rusya'nın Vladimir şehrindeki "Dmitriyevskiy Sobor" mabedinin alemi. https://avatars.dzeninfra.ru/get-zen_doc/5367045/pub_60efcd1fa5e0fa233b01facf_60eff18266960a55e1a40c21/scale_1200 (20.05.2022).